

Agroecologia i polítiques per la sobirania alimentària

Josep Espluga

Universitat Autònoma
de Barcelona

Marina Di Masso

UVic-CC & UOC

i Daniel López

Universidad Pablo
de Olavide

#27

1. Els impactes del sistema agroalimentari hegemònic

L'actual sistema agroalimentari basat en la producció massiva d'aliments i en una distribució orientada al mercat global, tot i haver generat grans quantitats d'aliments a preus baixos (subvenzionats) per a bona part de la població, no ha aconseguit reduir les mancances alimentàries de gairebé la quarta part de la humanitat i, al mateix temps, també ha produït nombrosos impactes socials, econòmics, polítics i ambientals que ja no es poden ignorar.

Des dels anys vuitanta del segle passat s'acumulen evidències d'aquests impactes en diversos àmbits: el deteriorament ambiental (per contaminació d'aigua i de sòls per agroquímics, pèrdua de biodiversitat, contribució al canvi climàtic, etc.); efectes sobre la salut humana (intoxicacions d'agricultors, crisis alimentàries, fam i/o desequilibris nutricionals en amplis sectors de la població, etc.); impactes socioeconòmics i territorials per la disminució de la

població activa agrària i el consegüent èxode rural; empobriment i superpoblació de les àrees urbanes; impactes polítics (per l'acusada redistribució del poder en favor de grans productors, terratinents i corporacions agroalimentàries, que poden influir cada vegada més sobre els governs de tots nivells); així com conseqüències geopolítiques en forma de processos de neocolonialisme Nord-Sud al compàs de la redistribució de poder en els mercats globals. Es tracta d'una sèrie de problemàtiques interconnectades, que sovint generen demandes ciutadanes que s'expressen en forma de mobilitzacions socials, a les quals (de vegades) s'intenta donar resposta des de diferents nivells polítics i territorials, dels governs locals a la Unió Europea.

Les respostes polítiques a aquestes problemàtiques històricament han estat força heterogènies. Les podríem dividir en dos grans grups en funció del seu potencial transformador: d'una banda, aquelles que proposen correccions més o menys substancials però sense modificar la lògica interna del sistema agroalimentari hegemònic, de caràcter eminentment mercantil i especulativa, i, d'altra banda, aquelles que pretenen transcendir l'actual règim agroalimentari global, tot intentant generar noves relacions d'interdependència entre les seves parts, més justes, equitatives, sostenibles, democràtiques, convivencials, etc.

2. Polítiques correctores

A Catalunya, durant les darreres dues dècades, s'ha fet un bon salt endavant pel que fa a aquest tipus de polítiques. Així, per exemple, s'ha impulsat l'agricultura integrada, s'ha augmentat el control sobre la contaminació del medi (aigües, sòls, etc.), s'ha creat l'Agència Catalana de Seguretat Alimentària (2002) i també s'han promogut distintius d'origen i de qualitat alimentària que permeten diferenciar certs productes pel seu lloc de producció o pel seu procés d'elaboració aportant-los un valor afegit en el mercat (De-

nominacions d'Origen Protegides, Indicacions Geogràfiques Protegides, Especialitats Tradicionals Garantides, Marques de Qualitat com la 'Marca Q'). Tot i que ja fa dècades que és present al territori, s'ha impulsat amb força l'agricultura ecològica a partir de la publicació del *Llibre blanc de la producció agroalimentària ecològica de Catalunya* (2006), i els plans de foment de la producció agroalimentària ecològica del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca i Alimentació (2012-2014; 2015-2020). Des dels anys noranta, les orientacions de la Política Agrícola Comuna (PAC) pel que fa al desenvolupament rural han adoptat un enfocament territorial promogut pel programa europeu LEADER (la sigla en francès de 'Vincles entre accions de desenvolupament de l'economia rural', i després FEADER, Fons Europeu Agrari de Desenvolupament Rural) mitjançant el qual la valorització dels recursos endògens (incloent-hi el capital humà i el capital social) va passar a ser un factor estratègic per al desenvolupament sostenible del territori. A més, amb algunes ONG del sector, des de les institucions s'han impulsat programes de comerç just, tot procurant tenir en compte criteris ètics i aspectes mediambientals de la producció i distribució de productes alimentaris, per tal de contribuir al desenvolupament sostenible de les economies més desfavorides dels països del Sud global.

Totes aquestes polítiques són promogudes per administracions públiques de tots els àmbits territorials, principalment europees, estatals i autonòmiques, mentre que les administracions locals han tingut un marge de maniobra molt reduït en el seu disseny i aplicació. El sector agroalimentari té la peculiaritat de comptar amb una política europea específica, la PAC, que condiona seriosament les possibilitats d'actuació sobre el territori. Tanmateix, encara no s'han aconseguit revertir els impactes socioeconòmics, polítics ni ambientals ocasionats pel model agroalimentari hegemònic. La pagesia continua perdent viabilitat econòmica, el món rural continua perdent renda i població relativa, la producció i distri-

bució alimentàries es concentren cada cop més en menys actors, i l'aprovisionament alimentari, en particular de les grans ciutats, es veu amenaçat per les previsible crisis energètiques (pic del petroli) i ambientals (canvi climàtic) que conformaran el panorama geopolític a mitjà termini.

3. Polítiques transformadores

Els reptes no resolts per les polítiques correctores de l'apartat anterior han propiciat l'aparició d'altres polítiques agroalimentàries. Aquestes s'emmarquen en els plantejaments teòrics i pràctics de l'agroecologia i aposten per fórmules alternatives de relació entre la producció i el consum i, per tant, per transformar el sistema agroalimentari hegemònic des d'una perspectiva de sobirania alimentària. La sobirania alimentària implicaria el dret dels individus, de les comunitats, dels pobles i dels països a definir les seves pròpies polítiques agrícoles, laborals, pesqueres, alimentàries i de terra de manera que siguin ecològicament, socialment, econòmicament i culturalment apropiades a les seves circumstàncies úniques (Via Camperola, 1996). Aquest concepte inclou el dret a l'alimentació, garantit amb el correlatiu dret a la producció d'aliments, i això constitueix una aposta clara pel manteniment i promoció de la pagesia, però no amb pràctiques agroindustrials, sinó a partir de mètodes agroecològics. Tot i ser promogudes originàriament per moviments socials, darrerament en el disseny i la promoció d'aquestes polítiques hi estan tenint un paper clau els governs i administracions locals, com ara ajuntaments, consells comarcals, diputacions i altres entitats de caràcter local supra-municipal (com l'AMB, per exemple).

Així, per exemple, des de diversos ajuntaments s'està promovent la Dinamització Local Agroecològica, adreçada a construir un sistema agroalimentari local sostenible que permeti la cohesió territorial i social, la reproducció social de les comunitats locals i

la conservació dels ecosistemes. Es tracta de posar en marxa processos de transició agroecològica que mobilitzin els actors, recursos i capacitats endògenes de les comunitats locals, tot construint xarxes alimentàries alternatives basades en la reactivació de la producció agropecuària. Es tracta també de reforçar la capacitat i el dret que tenen les comunitats locals per decidir com i amb quina finalitat s'han de gestionar alguns dels béns comuns més bàsics, com són l'alimentació, la terra, les llavors o l'aigua. Les institucions públiques hi poden tenir un paper important a través de programes de compra pública i de cessió d'infraestructures i recursos públics, o ajudant a dinamitzar el sector agroalimentari a escala territorial o facilitant l'accés a la terra (bancs de terres, reserves de sòl públic per a iniciatives agroecològiques, etc.).

En aquest context s'identifiquen dos blocs de contingut centrals per als processos territorials de transició agroecològica: les Xarxes Alimentàries Alternatives (XAA) i el Coneixement Ecològic Tradicional (CET). A Catalunya hi ha actualment una eclosió d'iniciatives que es podrien denominar XAA, sobretot a escala municipal. Entre els exemples hi ha els horts urbans i els horts comunitaris, les cooperatives de productors i consumidors ecològics, els sistemes d'apadrinament i l'agricultura amb suport de la comunitat, la venda directa en finca, en mercat de pagès, a domicili o a grups de consum, les cooperatives de consum ecològic, les cooperatives de productors ecològics i els seus punts de venda col·lectius, les aliances entre productors i restauradors, la proliferació de botigues especialitzades en producte local, etc. Així mateix, a Catalunya s'observa també una creixent presència d'iniciatives de recuperació i promoció del CET, en forma de bancs de llavors, de fires de varietats locals, d'associacions de productors, de convenis amb sectors de la restauració local, etc.

Són iniciatives sovint impulsades des de la societat civil que progressivament van rebent suport des de les polítiques públiques

locals (dels consells comarcals, de les diputacions i d'organismes de desenvolupament econòmic local), que ho perceben com a mesures rellevants en termes de sostenibilitat, d'inserció laboral, d'inclusió social, etc. La signatura del "Pacte de polítiques alimentàries urbanes de Milà" a l'octubre del 2015 per part de més de 130 alcaldes i alcaldesses d'arreu del món (entre les quals, la de l'Ajuntament de Barcelona) ha suposat un nou punt d'inflexió que visibilitza i dóna legitimitat a moltes d'aquestes polítiques. Els ajuntaments signants reconeixen la necessitat d'abordar el sistema alimentari d'una forma global, amb enfocaments que reconeguin l'alimentació en les seves múltiples dimensions (de necessitat bàsica, però també com a factor econòmic, territorial, i amb connotacions socials i culturals rellevants).

4. Conclusió

242

En definitiva, des de fa dècades les institucions públiques han contribuït força a la promoció d'un model agroalimentari hegemònic que genera multitud d'impactes i desequilibris socioeconòmics, polítics i ambientals, i en bona part ho continuen fent. Tot i que des de les polítiques públiques progressivament s'hi han anat introduint correccions, han mostrat una efectivitat molt limitada i no han aconseguit revertir les tendències generals. En els darrers anys, gràcies a la creixent pressió dels moviments socials, i aprofitant la finestra d'oportunitat política propiciada per la forta crisi de representació del sistema polític (accelerada per la crisi financera i econòmica), i la renovació política a escala local (els anomenats "nous ajuntaments"), s'estan assumint i plantejant polítiques més transformadores, en la línia de l'agroecologia i la sobirania alimentària. Tot i això, són propostes encara molt minoritàries que, si no aconsegueixen una certa massa crítica i estabilitat, poden desaparèixer davant l'enorme força de les polítiques agroalimentàries clàssiques, majoritàries i amb ple suport dels governs de tot tipus i dels grans poders econòmics.